

0 ΕΔΕΣ

Ο *Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ)* υπήρξε η δεύτερη μεγαλύτερη αντιστασιακή οργάνωση που έδρασε στον ελληνικό χώρο κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Αν και η γεωγραφική του εξάπλωση υπήρξε περιορισμένη, η συγκρότησή του είχε ιδιαίτερη σημασία για την ευρύτερη αστική παράταξη και το τμήμα της εκείνο που αρνήθηκε την ένταξή του στο *EAM*.

Οι διεργασίες για τη συγκρότηση μιας οργάνωσης που θα συσπείρωνε τους βενιζελικούς δημοκρατικούς είχαν μακρό παρελθόν. Αποσπασματικές κινήσεις προς αυτή την κατεύθυνση είχαν γίνει ήδη από την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας, χωρίς όμως συγκεκριμένα αποτελέσματα. Η κατάσταση κρίσης που ακολούθησε την ελληνική κατάρρευση του Απριλίου-Μαΐου 1941 ευνοούσε την απόπειρα επανεργοποίησης αυτών των κύκλων, που είχαν απώτερο στόχο να αποτρέψουν την μεταπολεμική επιστροφή του βασιλιά. Στο πλαίσιο αυτό ανάγεται και η επίσημη ίδρυση του *ΕΔΕΣ*, η οποία προηγήθηκε κατά λίγες ημέρες της αντίστοιχης του *Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ)*. Το *Ιδρυτικό* της οργάνωσης υπογράφηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1941 από τον απόστρατο συνταγματάρχη Ναπολέοντα Ζέρβα, τον αξιωματικό Λεωνίδα Σπαή και τον δικηγόρο Ηλία Σταματοπούλο. Βασικός στόχος της οργάνωσης ήταν η αποκατάσταση του βενιζελικού-αντιμοναρχικού στρατοπέδου υπό την ηγεσία του στρατηγού Νικόλαου Πλαστήρα, ο οποίος όμως βρισκόταν στη Γαλλία και ήταν παντελώς αμέτοχος στο γχείρημα. Η προγραμματική κατεύθυνση του *ΕΔΕΣ* αποδεικνυόταν και από τους στόχους που έθετε το *Ιδρυτικό* του: εκδίωξη της «μοναρχικής οπείρας του Γεωργίου», δημιουργία μεταπολεμικής δημοκρατικής-σοσιαλιστικής Ελλάδας, εγγυήσεις της οργάνωσης για την κυριαρχία της αντιβασιλικής παράταξης. Η δημιουργία του Συνδέσμου εντασσόταν στο γενικότερο κλίμα αποδιοργάνωσης της προπολεμικής τάξης και απορύθμισης του κράτους και εξέφραζε τις γενικότερες επιδιώξεις της βενιζελικής πτέρυγας να αποκατασταθεί στην εξουσία. Ενδεικτική για τον πολιτικό προσανατολισμό της οργάνωσης ήταν η αρχική απουσία οποιασδήποτε αναφοράς

Ο αρχηγός του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου,

στον κοινό συμμαχικό αγώνα, κάτι που τροποποιήθηκε στο διαφοροποιημένο κείμενο που κυκλοφόρησε το 1942, και το οποίο έγινε ευρέως γνωστό.

Για να κατανοηθεί η ιδεολογία του ΕΔΕΣ, τουλάχιστον σε επίπεδο διακρίσεων, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι μεταπολεμικές τομές που προέβλεπαν δύο βασικά κείμενα, που δημοσιεύθηκαν το 1943: το *Πρόγραμμα* και η μπροσούρα *Για μια νέα πολιτική ζωή*. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι τα κείμενα αυτά κυκλοφόρησαν χωρίς την επίσημη έγκριση της ηγεσίας, η οποία ήδη είχε αναπροσανατολιστεί όσον αφορά τη γενική πολιτική της τοποθέτηση. Στο πρόγραμμα αναφερόταν ξεκάθαρα ότι η Ελλάδα «δεν μπορεί να γυρίσει πίσω», υπονοώντας τη σαφή ρήξη με το προπολεμικό κοινωνικό και πολιτικό καθεστώς. Το μεταπολεμικό πολίτευμα ονομαζόταν Επανα-

Τα τέσσερα πρώτα άρθρα του τροποποιημένου Ιδρυτικού

Υπάρχει Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ) όστις έχει τον κάτωθι καθοριζόμενον σκοπόν:

1. Να αγωνισθῆ δι' όλων των δυνάμεων και διά παντός τρόπου και μέσου και εντός και έξω της Ελλάδος προς ενίσχυσιν του διεξαγομένου Συμμαχικού Αγώνος, συμβάλῃ δε ὡς ὅσον δυναθῆ δια της δημιουργίας Εθνικού Επαναστατικού Στρατού εἰς τὴν ταχύτεραν ἐπίτευξιν τῆς Συμμαχικῆς Νίκης.
2. Να εργασθῆ και ἐπιτύχῃ ὥστε να εγκαθιδρυθῆ εἰς τὴν Ελλάδα, μετὰ τον πόλεμον και τὴν Νίκην τῆς Συμμαχικῆς μας παρατάξεως, πολίτευμα Δημοκρατικόν, Λαϊκόν χαρακτήρος και Σοσιαλιστικῆς μορφῆς, κατόπιν ἐλευθέρου δημοψηφίσματος.
3. Να ζητήσῃ ἀπὸ τας Συμμάχους χώρας Ἀγγλίαν, Ἀμερικὴν και Ρωσίαν ὡπως μετὰ τον πόλεμον ἀφεθῆ ἐλευθέρως ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς να ἐκλέξῃ τὸ πολίτευμά του, ἀποφευχθῆ δε ἡ δι' ἐξωτερικῆς δυνάμεως ἐπιβολή του Βασιλικῆς Θεσμοῦ.
4. Να ἀντιταχθῆ δι' όλων των δυνάμεων ὡπως ἐμποδίσῃ τὴν βίαιαν ἐπάνοδον του Βασιλέως ἀν ἠθέλε ἐπιχειρήσῃ τοιαύτην προ τῆς ἐλευθέρως ἐκδηλώσεως του Ἑλληνικῆς Λαοῦ, τὸ ἀνόθευτον δε τῆς Λαϊκῆς θελήσεως να διαπιστωθῆ δια τῆς παρουσίας ἀντιπροσώπων των τριῶν ἀγωνιζομένων κατὰ του κατακτητοῦ Κρατῶν και ἀντιπροσώπων του Βασιλέως.

Στα προγραμματικά κείμενα του ΕΔΕΣ κύριο σημείο αποτελούσε

στατική Δημοκρατία του Ελληνικού Λαού, ενώ ως κύριος εχθρός αναγνωριζόταν η βασιλευόμενη πλουτοκρατική ολιγαρχία.

Σύμφωνα με αυτά τα κείμενα, η βάση οργάνωσης του νέου πολιτεύματος θα ήταν οι αμεσοδημοκρατικού τύπου διαδικασίες, με σημαντική συμβολή των περιφερειών. Προβλεπόταν επίσης ευρείας έκτασης εθνικοποίηση της βιομηχανίας, ενίσχυση της γεωργίας, των συνεταιρισμών κλπ.

Παρά τις προτάσεις του *ΕΔΕΣ* για τη μεταπολεμική ανασυγκρότηση της χώρας, στις περιοχές που κυριάρχησε η οργάνωση δεν υπήρξε ριζική ανακατανομή εξουσιών, ούτε ενεργοποίηση συγκεκριμένων διαδικασιών που να ανατρέπουν τις προπολεμικές ιεραρχίες. Σταδιακά, και υπό το βάρος των αλληπάλληλων συγκρούσεων με το *ΕΑΜ*,

Εισαγωγή του προγράμματος

«Οι φλόγες του πολέμου καταστρέφουν το παλιό καθεστώς. Ολόκληρο το ολιγαρχικό οικοδόμημα, με τις υλικές και πνευματικές δυνάμεις του, καταρρέει. Να σταθούμε στο παρελθόν σημαίνει να γυρίσουμε πίσω. Σημαίνει χειρότερη σκλαβιά και ταπείνωση, χειρότερο μαρσαμό κι αποτελμάτωση από την προπολεμική. Από τα ερείπια πρέπει να δημιουργήσουμε ένα νέο οικοδόμημα. Πάνω σε νέο σχέδιο. Με σύγχρονη πνοή. Ικανό να δώση στον Ελληνικό Λαό τη δύναμη και τη δυνατότητα να ζήσει, να προοδεύση και να μεγαλουργήση. Η πλουτοκρατική ολιγαρχία δεν μπόρεσε να λύση το πρόβλημα της δημιουργίας μιας Ελλάδας προοδευτικής. Αντί για πρόοδο, πολιτισμό και δικαιοσύνη, της έδωσε, σαν αποκορύφωμα, το Γεώργιο και το καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Ο πόλεμος, η διεξαγωγή του, η εξέλιξη του έδειξε τις τεράστιες δυνάμεις που κλείνει μέσα του ο Ελληνικός λαός. Τον ώπλισε με πείρα αιώνων. Του έδωκε εμπιστοσύνη στον εαυτό του. Μπορεί και πρέπει να πάρη στα χέρια του τις τύχες του. Σκοπός του είναι η εθνική, οικονομική, κοινωνική, πνευματική και πολιτική του απελευθέρωση. Κι ο σκοπός αυτός είναι αδύνατο να πραγματοποιηθή χωρίς τη δημιουργία μιας νέας οικονομίας, μιας νέας κοινωνικής σύνθεσης, μιας νέας μορφής πολιτείας. Φορέας, κινητήρια δύναμη και δημιουργός αυτής της μεταβολής είναι ο Ελληνικός λαός. Εχθρός που πρέπει να συντριβή, η βασιλευόμενη πλουτοκρατική ολιγαρχία. Να γιατί το καθεστώς δεν μπορεί παρά να είναι: η Επαναστατική Δημοκρατία του Ελληνικού Λαού».

Ναπολέων Ζέρβας

Βασική φυσιογνωμία της οργάνωσης αναδείχθηκε εξαρχής ο στρατηγός Ναπολέων Ζέρβας. Ο Ζέρβας γεννήθηκε στην Άρτα το 1891. Καταγόταν από το Σούλι και την ιστορική ομώνυμη οικογένεια της περιοχής. Παρακολούθησε γυμνασιακές σπουδές και το 1910 κατατάχθηκε εθελοντής στον στρατό, όπου ονομάστηκε ανθυπολοχαγός. Έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους με προαγωγή «επ' ανδραγαθία» σε ανθυπασπιστή. Το 1914 αποφοίτησε από τη Σχολή Υπαξιωματικών και το 1916 έγινε ταγματάρχης. Συμμετείχε ενεργά στο κίνημα της Εθνικής Αμύνης, λαμβάνοντας μέρος στις μάχες του μακεδονικού μετώπου όπου επέδειξε εξαιρετική γενναϊότητα. Μετά την ήττα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1920 βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη όπου συμμετείχε σε κίνηση Βενιζελικών αξιωματικών με την ονομασία Πολιτική Επιτροπή.

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και το κίνημα του 1922 επέστρεψε στην Ελλάδα και επανεντάχθηκε στον στρατό. Το 1925, ως διοικητής του Β' Τάγματος Δημοκρατικής Φρουράς, συνεργάστηκε με τον Θ. Πάγκαλο, χρηματίζοντας φρουράρχος Αθηνών και υπασπιστής του προέδρου της Δημοκρατίας Παύλου Κουντουριώτη. Τον Αύγουστο του 1926, σε συνεργασία με τον Γ. Κονδύλη, τα Δημοκρατικά Τάγματα ανέτρεψαν τον Πάγκαλο και ο Ζέρβας διορίστηκε διοικητής της Ταξιαρχίας Δημοκρατικής Φρουράς. Στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1926 μάχες διεξήχθησαν στην Αθήνα μεταξύ των κυβερνητικών και των Δημοκρατικών Ταγμάτων. Μετά την οριστική επικράτησή του, ο Κονδύλης οδήγησε στο δικαστήριο τους αρχηγούς των Ταγμάτων Ζέρβα και Ντερτιλή. Ο Ζέρβας καταδικάστηκε σε φυλάκιση, αμνηστεύθηκε όμως στις 17 Οκτωβρίου 1928 από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και αποστρατεύθηκε με τον βαθμό του αντισυνταγματάρχη.

Η συμμετοχή του στρατηγού στα κινήματα δεν διακόπηκε με την αποστράτευσή του. Συμμετείχε σε διάφορες ενώσεις απόστρατων αξιωματικών και φερόταν μάλιστα να προετοιμάζει κίνημα το καλοκαίρι του 1934. Η ενέργεια αποφεύχθηκε και το όνομά του αναμείχθηκε στο τελευταίο και σημαντικότερο Βενιζελικό κίνημα του Μαρτίου του 1935. Μετά την αποτυχία του κινήματος και την επιβολή της δικτατορίας Μεταξά, ο Ζέρβας αποσύρθηκε από το προσκήνιο.

Η περίοδος της δικτατορίας βρήκε τον φιλόδοξο στρατηγό να ιδιωτεύει στην Αθήνα και να διατηρεί επαφές με διάφορους κύκλους, ακόμη και με παράγοντες του μεταξικού

Ο Ναπολέων Ζέρβας διέτελεσε κατά τη δεκαετία του '20

καθεστώτος. Την εποχή αυτή δεν έχαιρε ιδιαίτερα καλής φήμης, γεγονός που δημιούργησε προσκόμματα στις ευρύτερες φιλοδοξίες του.

Υπήρξε ο ουσιαστικός ηγέτης του αγωνιστικού ΕΔΕΣ από την ίδρυση του έως τη συμφωνία της Βάρκιζας, η οποία προέβλεπε τη διάλυση όλων των αντάρτικων τμημάτων. Τον Μάρτιο του 1945 ίδρυσε το Εθνικόν Κόμμα Ελλάδος. Στις εκλογές του Μαρτίου του 1946 το Εθνικόν Κόμμα εξέλεξε 20 βουλευτές. Ο Ζέρβας έγινε υπουργός Δημοσίας Τάξεως σε μια κρίσιμη περίοδο του εμφυλίου πολέμου, και συγκεκριμένα στις 23 Φεβρουαρίου 1947, και έλαβε σκληρά μέτρα εναντίον της Αριστεράς. Το φθινόπωρο του ίδιου έτους αποπέμφθηκε από την κυβέρνηση ύστερα από επέμβαση των Αμερικανών. Στις αρχές του 1949 υπέβαλε στο Υπουργείο Στρατιωτικών έκθεση για τη δράση του ΕΔΕΣ στην Κατοχή. Μετά τις εκλογές του Μαρτίου του 1950 και τη διάλυση του κόμματός του, ο στρατηγός εντάχθηκε στο κόμμα Φιλελευθέρων υπό τον Σοφοκλή Βενιζέλο. Μετά την αποτυχία του να εκλεγεί βουλευτής στις επόμενες εκλογές, αποσύρθηκε από την πολιτική και ιδιώτευσε μέχρι τον θάνατό του, τον Δεκέμβριο του 1957.

η κοινωνική δυναμική της οργάνωσης έτεινε όλο και περισσότερο στον συντηρητισμό και στο τελευταίο έτος της Κατοχής εξαντλήθηκε στην αναμονή αποκατάστασης της διασύνδεσης των αγροτικών κοινωνιών με τη νέα εξουσία που θα προέκυπτε μεταπολεμικά, με τους μηχανισμούς δηλαδή του κράτους της Αθήνας.

Υπό την ηγεσία του Ζέρβα ο ΕΔΕΣ παρουσιάστηκε εξ αρχής ως μια απόπειρα συσπείρωσης της βενιζελικής-πλαστικής πελατείας, με μια σημαντική ιδιαιτερότητα: την απουσία των γνωστών στελεχών της παράταξης. Οι σημαντικές διαφωνίες που είχαν ανακύψει ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου ανάμεσα στα σημαίνοντα στελέχη του βενιζελισμού οδήγησαν στον κατακερματισμό του χώρου, ενώ οι προσωπικές αντιπάθειες πολλών δημοκρατικών αξιωματικών προς το πρόσωπο του Ζέρβα εκδηλώνονταν έντονα με την απόρριψή του ως «εντελώς αναξιόπιστου». Ουσιαστικό ρόλο στην ενεργοποίηση της οργάνωσης διαδραμάτισε η άφιξη από τη Γαλλία, στις 21 Σεπτεμβρίου 1941, του Κομνηνού Πυρομάγλου, συνεργάτη του Πλαστήρα. Η συνάντηση του Πυρομάγλου με τον Ζέρβα επισφράγισε την απαρχή μιας συνεργασίας που υπήρξε πολυκύμαντη.

Η αρχική οργανωτική ανάπτυξη του *ΕΔΕΣ* αφορούσε μόνο την περιοχή της πρωτεύουσας. Η επιρροή του εκτεινόταν κυρίως στις προσφυγικές συνοικίες, σε ένα τμήμα του βενιζελικού πολιτικού προσωπικού και σε ορισμένους αξιωματικούς, απότακτους του κινήματος του 1935. Για την επιβίωση της οργάνωσης επιστρατεύθηκαν οι πολλές γνωριμίες του Ζέρβα (κάποιες εκ των οποίων με στελέχη του κατοχικού μηχανισμού) καθώς και ποικίλες πρακτικές εξεύρεσης πόρων. Τον δύσκολο χειμώνα του 1941-42 η κατάσταση φαινόταν να εξελίσσεται αρνητικά για τον *ΕΔΕΣ*, ο οποίος αδυνατούσε να διευρύνει περαιτέρω την επιρροή του. Την ίδια περίοδο υπήρξαν και διαπραγματεύσεις με το *ΕΑΜ*, οι οποίες δεν έφεραν αποτέλεσμα λόγω της άρνησης του Ζέρβα να αποδεχθεί την ενσωμάτωση του *ΕΔΕΣ* στον εαμικό συνασπισμό.

Η προετοιμασία αντιστασιακής δράσης άρχισε να υλοποιείται ύστερα από την παρέμβαση των Βρετανών, τον Μάρτιο του 1942. Αυτή πραγματοποιήθηκε μέσω ενός κατασκοπευτικού δικτύου, που είχε αρχικά οργανωθεί τις τελευταίες ημέρες της κατάρρευσης του μετώπου, και αναδιοργανώθηκε κατόπιν με την ονομασία *Προμηθέας ΙΙ*. Η εμπλοκή των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών εγκαινίασε μια περίοδο «εκ των άνω» επίβλεψης της προσδοκώμενης αντιστασιακής δράσης και επέτεινε τις συγχύσεις στα διάφορα κλιμάκια. Ενδεικτική αυτής της εμπλοκής υπήρξε η αμφιλεγόμενη υπόθεση των σχέσεων του ηγετικού στελέχους του *Προμηθέα ΙΙ*, απόστρατου αξιωματικού του ναυτικού, Χ. Κουτσογιαννόπουλου και του Ζέρβα, όσον αφορά το ζήτημα της εξόδου του τελευταίου στο Βουνό. Ενώ λοιπόν η αρχική πρόβλεψη τοποθετούσε την έναρξη αντάρτικης δράσης τον Μάιο του 1942, στην πραγματικότητα η αναχώρηση του Ζέρβα για την περιοχή του Βάλτου, στη βορειοδυτική Ελλάδα, έγινε στις 23 Ιουλίου του ίδιου έτους, υπό την απειλή κατάδοσης στους Γερμανούς από τον Κουτσογιαννόπουλο. Τον Ζέρβα συνόδευσαν ο Κορμηνός Πυρομάγλου, που αργότερα ανέλαβε καθήκοντα πολιτικού υπαρχηγού της οργάνωσης, και τρεις Κρητικοί ο Μ. Μυριδάκης, ο Π. Κωτσάκης και ο Ι. Παπαδάκης, που συγκροτούσαν ένα είδος «σωματοφυλακής» της ηγεσίας. Έτσι, η ουσιαστική έναρξη του εδσειτικού αντάρτικου έγινε τον Ιούλιο του 1942 στην περιοχή του Βάλτου Αιτωλοακαρνανίας. Οι ιδιόμορφες όμως συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή καθιστούσαν εξαιρετικά δύσκολη την παραμονή του Ζέρβα και των λίγων συντρόφων του στον συγκεκριμένο χώρο και τον Σεπτέμβριο του 1942 αποφασίστηκε η μεταφορά της δράσης στην Ήπειρο.

Ο αρχηγός του *ΕΔΕΣ* Ναπολέων Ζέρβας με στελέχη της οργάνωσης.

Αντάρτες του *ΕΔΕΣ*.

Η Ήπειρος ως χώρος ανταρτικής δραστηριότητας

Η Ήπειρος, στην οποία σταδιακά περιορίστηκε η δράση των εδρασιτών ανταρτών, είχε μια ιδιαίτερη «παράδοση ανταρσίας». Αποτελεί την πλέον ορεινή περιοχή του ελληνικού χώρου. Ανέκαθεν οι κύριες ασχολίες των κατοίκων της ήταν γεωργοκτηνοτροφικού τύπου, ενώ στα χρόνια της οθωμανικής κατάκτησης είχαν αναπτυχθεί αξιόλογες εμπορικές δραστηριότητες στα αστικά κέντρα αλλά και σε ορεινούς χώρους, όπως το Ζαγόρι. Η περιοχή δεν συμπεριλαμβανόταν στα πρώτα σύνορα του ελληνικού κράτους και οι πληθυσμοί της συμμετείχαν στις εξεγέρσεις εναντίον της Πύλης, που σημειώθηκαν το 1854, το 1866 και το 1878, και οι οποίες αντανάκλασαν τις εκάστοτε δυσάρεστες από την κεντρική διοίκηση αλλά και τις αλυτρωτικές βλέψεις του νεοσύστατου ελληνικού βασιλείου. Με το πρωτόκολλο της Κωνσταντινούπολης, το 1881, ενσωματώθηκε στο εθνικό κράτος ένα μικρό τμήμα της Ηπείρου (που περιελάμβανε την πόλη της Άρτας και το ανατολικό τμήμα του σημερινού νομού) και ο ποταμός Άραχθος ορίστηκε ως το νέο σύνορο των δυο κρατών. Η κατάσταση αυτή διατηρήθηκε μέχρι τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-13), παρά τις αψιμαχίες που σημειώθηκαν στη διάρκεια του λεγόμενου «ατυχούς» Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897.

Με την είσοδο του ελληνικού στρατού στα Ιωάννινα, τον Φεβρουάριο του 1913, ολοκληρώθηκε ουσιαστικά η ενσωμάτωση της περιοχής στο εθνικό κράτος. Διπλωματικές όμως περιπλοκές δημιούργησαν το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου, της βόρειας δηλαδή περιοχής του γεωγραφικού αυτού διαμερίσματος, η οποία τελικά έγινε τμήμα του νεοσύστατου αλβανικού κράτους. Στην περίοδο του Εθνικού Διχασμού η πλειοψηφία του πληθυσμού υποστήριξε τη βενιζελική παράταξη, παρά το γεγονός ότι τμήματα των νομών Άρτας και Πρέβεζας βρέθηκαν στη ζώνη επιρροής της βασιλικής κυβέρνησης. Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου ιταλικά στρατεύματα κατέλαβαν τα Ιωάννινα και τμήμα της Θεσπρωτίας.

Τον Οκτώβριο του 1940, με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, η περιοχή βρέθηκε στο επίκεντρο του γενικότερου ενδιαφέροντος. Η βραχύβια προώθηση των ιταλικών στρατευμάτων και η αντιμετώπιση του ελληνικού στρατού διεξήχθησαν κυρίως στο ορεινό έδαφός της. Τον Απρίλιο του 1941 στην ίδια περιοχή ξεκίνησε η υποχώρηση του τμήματος του στρατού που είχε σταθεροποιήσει τις θέσεις του έναντι των Ιταλών.

Αντάρτες κατά τη διάρκεια επιχειρήσεων στην Ήπειρο.

Στην Ήπειρο εγκαταστάθηκαν ιταλικά στρατεύματα, τα οποία ανέλαβαν τον έλεγχο του χώρου, μέχρι το καλοκαίρι του 1943 οπότε αντικαταστάθηκαν από αξιόμαχες γερμανικές μονάδες. Πρέπει να επισημανθεί ότι η Ιταλία είχε βλέψεις προσαρτήσης για την περιοχή, όπως και για τα γειτονικά Επτάνησα. Επιπρόσθετα ζητήματα δημιουργούσε η παρουσία της τσάμικης μειονότητας στη Θεσπρωτία, καθώς και η απόπειρα δημιουργίας «βλάχικου» κρατιδίου στην περιοχή της Πίνδου, συγκεκριμένα, στα όρια της Ηπείρου με τη Θεσσαλία και τη Δυτική Μακεδονία. Πάντως ο ορεινός χαρακτήρας της περιοχής, η εγκατάλειψη οπλισμού του ελληνικού στρατού και η ένοπλη παράδοση αντίστασης των ορεινών πληθυσμών ευνοούσαν το εγχείρημα δημιουργίας αντάρτικου στρατού.

Από την πρώτη στιγμή η ηγεσία της οργάνωσης είχε να αντιμετωπίσει τις αναπόφευκτες τριβές που προκαλούσαν οι τοπικές αντιπαλότητες και η ιδιαίτερη πρόσληψη τους: «Πάμε να φύγουμε από δω, γιατί οι Ηπειρώτες δεν είναι προδοτές», ανέφερε χαρακτηριστικά ο Αρτινός οπλαρχηγός Σπύρος Καραμπίνας κατά τη αποχώρηση από τον Βάλτο. Προέκυπτε λοιπόν το πρώτο σημαντικό πρόβλημα για το εδαισίο αντάρτικο: οι διαθεσιμότητες των τοπικών πληθυσμών να υποστηρίξουν την αντάρτικη δράση αλλά και να αντιληφθούν το γενικότερο διακύβευμα υπάκουαν στους δεδομένους περιορισμούς της αγροποικιλικής κοινωνίας. Προσωπικοί και οικογενειακοί ανταγωνισμοί, η αμφίσημη λογική της «φρόνιμης» κοινότητας, μια ορισμένη «παράδοση ανταρσίας» έναντι του κράτους και των θεσμών του, αλλά και η ανάμνηση των αλυτρωτικών αγώνων του παρελθόντος, διαμόρφωναν το σκηνικό στο οποίο φιλοδοξούσε να επιβάλει την «εθνική επανάσταση» του ο Ζέρβας. Στο πεδίο των στρατιωτικών πρακτικών, την περίοδο αυτή κυριαρχούσε μια παραδοσιακή οπτική υπερασπισής του χώρου, στον βαθμό που οι «ένοπλοι χωρικοί» με δυσκολία θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αντάρτες. Ενιαία εμφάνιση δεν υπήρχε, ο οπλισμός ήταν ελάχιστος και απαρχαιωμένος, και η αντάρτικη δράση εξαντλούνταν στις συμπλοκές ολιγάριθμων ένοπλων χωρικών με ιταλικά στρατεύματα, που εκστράτευαν από την Άρτα στα δύσβατα όρη του Ραδοβιζίου με φανερό απροθυμία.

Το δεύτερο πρόβλημα που ανέκυπτε ήταν φυσικά οι σχέσεις με το *EAM*, το οποίο είχε

ήδη εδραιωθεί σε επίπεδο τοπικών επιτροπών. Στην περίπτωση του Ζέρβα το ΕΑΜ έβλεπε έναν υπολογίσιμο αντίπαλο και τα στελέχη της Ηπείρου ασχολήθηκαν από την πρώτη στιγμή με το ακανθώδες ζήτημα των σχέσεων των δύο οργανώσεων. Στην περίοδο αυτή επικρατούσε μια διπλή γραμμή στην ηγεσία του εαμικού κινήματος. Από τη μια πλευρά ήταν υποχρεωμένο να δεχτεί μια αντιστασιακή οργάνωση η οποία θα έκανε εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Φυσικά ο μόνος τρόπος για να γίνει πλήρως αποδεκτή η οργάνωση του ΕΔΕΣ θα ήταν η ενσωμάτωσή της στο ΕΑΜ, προοπτική που ο Ζέρβας απέρριπτε κατηγορηματικά ήδη από το φθινόπωρο του 1941. Από την άλλη πλευρά η εαμική ηγεσία ήταν επιφυλακτική ως προς την προσωπικότητα του Ζέρβα και τις απώτερες επιδιώξεις του. Το διακύβευμα της ύπαρξης μιας αντιστασιακής οργάνωσης έξω από τους κόλπους του ΕΑΜ ήταν το σημαντικότερο στοιχείο που κινητοποιούσε τις, αντιφατικές πολλές φορές, ενέργειες των εαμικών. Ήδη η οργάνωση αξιωματικών ΕΛΛΑΣ-ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, που είχε οργανωθεί το πρώτο έτος της Κατοχής από αξιωματικούς των περιοχών Ιωαννίνων-Άρτας, είχε διαλυθεί και ένα τμήμα των στελεχών της είχε προσχωρήσει στο ΕΑΜ. Καθώς η δομή του ΕΑΜ ήταν πολύπλοκη και σε αρκετές περιπτώσεις η συμπεριφορά των μεσαίων ή κατώτερων στελεχών διαφοροποιούνταν από αυτή της ηγεσίας, οι τοπικές διαστάσεις διαδραμάτιζαν επίσης σημαντικό ρόλο. Έτσι, τα στελέχη του ΕΑΜ Άρτας ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικά ως προς τον ρόλο του Ζέρβα και την απόπειρά του να κυριαρχήσει στην περιοχή, και στήριζαν τις επιλογές τους στη λογική ότι «το ποίον του Ζέρβα είναι γνωστό στον τόπο μας». Στις πρώτες όμως συνομιλίες των υπευθύνων του τοπικού ΕΑΜ με τον Ζέρβα, υπέρισχυσε η ανάγκη των πρώτων να ενισχυθούν ποικιλοτρόπως, παρά τη διαφανόμενη διάθεση του τελευταίου «να κυριαρχήσει οπωσδήποτε εις την Ήπειρον». Ο κύριος λόγος για τις διαπραγματεύσεις αυτές ήταν η σχετική καθυστέρηση ανάπτυξης του τοπικού ΕΛΑΣ, που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της ανησυχίας για τη δυναμική της επέκτασης του ΕΔΕΣ.

Θα χρειαστεί το κομβικό γεγονός του Γοργοποτάμου για να μεταβληθεί άρδην η κατάσταση προς όφελος του Ζέρβα. Η εκστρατεία των «ξυπόλητων χωρικών», κατά την έκφραση του στρατηγού, από την Άρτα στη Φθιώτιδα υπήρξε η μεγάλη ευκαιρία που ανέμενε η ηγεσία της οργάνωσης. Η συνεργασία του Ζέρβα με τον άλλο μεγάλο πρωταγωνιστή του αντάρτικου, τον Άρη Βελουχιώτη, και τον ΕΛΑΣ, παρά τις εκατέ-

Αντάρτικη ομάδα στη Ζίτσα της Ηπείρου.

ρωθεν επιφυλάξεις, στέφθηκε με επιτυχία και στις 25 Νοεμβρίου 1942 η γέφυρα του Γοργοποτάμου ανατινάχθηκε. Σημαντικό ρόλο στην ευόδωση του εγχειρήματος είχαν οι Βρετανοί σαμποτέρ, που επέστρεψαν στην Ήπειρο μαζί με τον Ζέρβα, εντεινόμενος στην κατοχή της ΕΑΜ για τις διαθέσεις της βρετανικής πλευράς και το ρόλο του ΕΔΕΣ. Το πρωταγωνιστικό ρόλο στη βρετανική ομάδα, που κατόπιν ονομάστηκε *Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή (ΒΣΑ)*, είχαν ο ταξίαρχος Eddie Mayers και ο Chris Woodhouse.

Το επόμενο κρίσιμο σημείο για την επιβίωση του εδαισίκου αντάρτικου ήταν η είσοδος του Άρν με 400 ελασίτες στην «επικράτεια» του Ζέρβα τα Χριστούγεννα του ίδιου έτους. Στις συζητήσεις που διεξήχθησαν στο Μοναστήρι της Ροβέλιστας, όπου είχε οχυρωθεί ο Ζέρβας, αποφασίστηκε η σύναψη νέας συμφωνίας μεταξύ των οργανώσεων, που έμεινε όμως και αυτή «στα χαρτιά». Το περιστατικό της Ροβέλιστας δεν ανέτρεψε την οργανωτική επέκταση του ΕΔΕΣ σε περιοχές εκτός νομού Άρτας, όπως στη δυτική και κεντρική Ήπειρο. Από τις 22 Μαρτίου 1943 οι μέχρι τότε ασύνδετες μονάδες του ΕΔΕΣ οργανώθηκαν σε τοπικά αρχηγεία τα οποία υπήχθησαν στο Γενικό Αρχηγείο των *Εθνικών Ομάδων Ελλήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ)*, όπως ονομάστηκαν τα τμήματα των εδαισικών ανταρτών. Σταδιακά η οργάνωση απέκτησε σημαντική επιρροή σε ορεινές περιοχές, όπως τα Τζουμέρκα, το Ξηροβούνι και η Λάκκα Σουλίου.

Ήδη όμως, από την περίοδο αυτή, είχε διαφανεί στις τάξεις του εδαισίκου αντάρτικου η ιδιαιτερότητα δομής που καθόρισε και την ευρύτερη δυναμική του. Επρόκειτο για έναν συνασπισμό ανομοιογενών κοινωνικών στρωμάτων, με σημαντική παρουσία αξιωματικών αλλά και τοπικών οπλαρχηγών. Η καθεμία κατηγορία διέθετε μια δική της οπτική περί το αντάρτικο, και κάποιες φορές υπήρχε αμοιβαία επιφυλακτικότητα. Όμως ο μεγαλύτερος φόβος του Ζέρβα, καθαρά εκπεφρασμένος αυτή την εποχή, ήταν «να μην αποκτήσουν οι αξιωματικοί νοοτροπία οπλαρχηγού». Βέβαια, αργότερα, και με την εξέλιξη των συγκρούσεων, η αντίληψη αυτή μεταβλήθηκε πολλές φορές, και ο στρατηγός απέδωσε εύσημα στους οπλαρχηγούς και στους ενόπλους τους για την προσωπική αφοσίωσή τους στον ίδιο. Παρ' όλα αυτά όλη η ενεργητικότητα του αρχηγού της οργάνωσης εξαντλείτο στην απόπειρα εξισορρόπησης των πολλαπλών αντιθέσεων που ανέκυπταν κατά καιρούς. Και ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα ήταν ακριβώς η αδυναμία πειθάρχησης των ενόπλων στις εντολές της κεντρικής ηγεσίας,

Επιτελείς του ΕΔΕΣ μαζί με τον αρχηγό τους Ναπολέοντα

που εκδίδονταν ως «ημερήσιες διαταγές» που αφορούσαν οιονεί τακτικό στρατό. Στο πολιτικό επίπεδο, την περίοδο αυτή, υπήρξε η περίφημη μετατόπιση των θέσεων του Ζέρβα στο πολιτειακό, αλλαγή που είχε αρχίσει να εμφανίζεται ήδη από τα τέλη

Ο ύμνος του ΕΔΕΣ αποτυπώνει την ιδιαιτερότητα της οργάνωσης

Απ' την Αθήνα ο Ζέρβας κίνησε
Στην Ήπειρο να πάει, γεια σου Ζέρβα μου
Αντάρτικα να φτιάσει
Για τη λευτεριά, γεια σου Ζέρβα μου.

Νύχτα ρίχνουν οι εγγλέζοι τα άρματα
Στην ορεινή Ελλάδα, γεια σου Ζέρβα μου
Κι οι Έλληνες τα ζώσαν
Για τη λευτεριά, να ζήσει η Ελλάδα μας.

Οι Έλληνες όλοι ξεκίνησαν
Στον ΕΔΕΣ να ταχτούνε, γεια σου Ζέρβα μου
Κι όλοι να πολεμήσουν
Για τη λευτεριά, να ζήσει η Ελλάδα μας.

Άγγλοι λεβέντες ήρθανε
Μαζί μας στο πλευρό μας, γεια σου Ζέρβα μου
Το αίμα τους να χύσουν
Για τη λευτεριά, να ζήσει η Ελλάδα μας.

Άρτα, Τζουμέρκα, Σούλι κι Άγραφα
Η Ήπειρος κι ο Βάλτος, γεια σου Ζέρβα μου
Όλοι αρματωθήκαν
Για τη λευτεριά, να ζήσει η Ελλάδα μας.

Από το 1943 ο Ε.Δ.Ε.Σ., κυρίως μέσω του αρχηγού του Ναπο-

του προηγούμενου έτους. Αυτό κατέστη δυνατόν κυρίως ύστερα από την αποστολή δύο τηλεγραφημάτων τον Μάρτιο του 1943 προς τους Βρετανούς, την εξόριστη κυβέρνηση και τον βασιλιά Γεώργιον με τα οποία ο αρχηγός του *ΕΔΕΣ* υπονόμει την προγραμματική αντιμοναρχική κατεύθυνση της οργάνωσης. Έτσι, η αρχική επιφύλαξη των Βρετανών έναντι του *ΕΔΕΣ* μετατράπηκε σταδιακά σε ολόπλευρη στήριξη, που εκφράστηκε σε επίπεδο υλικής υποστήριξης με σημαντικό ποσό χρυσών λιρών αλλά και πολυάριθμες ρίψεις εφοδίων. Παρ' όλα αυτά η δυναμική της επέκτασης του *ΕΑΜ* καθιστούσε, εκ μέρους των Βρετανών, απαραίτητη κάποιου είδους συνεννόηση μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων. Ύστερα από πολυάριθμες διαβουλεύσεις συγκροτήθηκε το Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών (ΚΓΣΑ), που είχε στόχο τον συντονισμό της δράσης των ανταρτών.

Το καλοκαίρι του 1943, σε οργανωτικό επίπεδο, οι αντιστασιακές οργανώσεις προσπαθούσαν να καταστήσουν τους ένοπλους «αντάρτες» τους. Από την πλευρά του *ΕΔΕΣ* πολλές ελπίδες είχαν εναποτεθεί στη σχολή αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου, που είχε διοικητή τον εξάδελφο του Ζέρβα, Κ. Κωνσταντόπουλο. Η μαζική προσέλευση αξιωματικών στον *ΕΔΕΣ*, την εποχή αυτή, είχε αυξήσει την αισιοδοξία του Ζέρβα, αλλά η μετέπειτα συμπεριφορά πολλών από αυτούς στις εμφύλιες συγκρούσεις με τον *ΕΛΑΣ* δεν επιβεβαίωσε τις προσδοκίες του. Ένα επιπλέον πρόβλημα ήταν οι αρνητικές διαθέσεις πολλών αξιωματικών απέναντι στους ίδιους τους αντάρτες, γεγονός που παραδέχεται και ο ίδιος ο Ζέρβας λέγοντας ότι τα πρώην στελέχη του στρατού δεν μπορούσαν να αντιληφθούν την ιδιαιτερότητα του αντάρτικου.

Παρά τις διαφορές στη συγκρότησή τους, στο πεδίο της ένοπλης δράσης οι τεχνικές των δύο οργανώσεων, *ΕΑΜ* - *ΕΛΑΣ* και *ΕΔΕΣ* ήταν παρόμοιες. Και οι δύο αντάρτικοι στρατοί αντιμετώπισαν με μεγαλύτερη ευκολία τα ιταλικά στρατεύματα, ήρθαν όμως σε δύσκολη θέση όταν οι Γερμανοί ανέλαβαν τον έλεγχο της Ηπείρου, το καλοκαίρι του 1943. Ο νέος αντίπαλος ήταν διαφορετικός, αποφασισμένος να καταστείλει το αντάρτικο και έτοιμος να λάβει τα σκληρότερα μέτρα, εάν η κατάσταση το επέβαλε. Σε καθαρά στρατιωτικό επίπεδο, η δράση των ανταρτών αυξήθηκε σημαντικά κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1943, κυρίως με τη συμμετοχή στην επιχείρηση *Animals*, που αποσκοπούσε στον αποπροσανατολισμό των κατοκικών στρατευμάτων ενόψει της συμμαχικής απόβασης στην Ιταλική χερσόνησο. Στον χώρο της Ηπείρου

Ο Ναπολέων Ζέρβας έφιππος.

έλαβαν χώρα σαμποτάζ και μάχες του *ΕΔΕΣ* εναντίον των Ιταλών αλλά και των Γερμανών, οι οποίοι ανέλαβαν σταδιακά τον έλεγχο με τη συγκρότηση του 22ου Σώματος Στρατού υπό τον στρατηγό Η. Lanz.

Την ίδια περίοδο επισημοποιήθηκε και η ρήξη στο εσωτερικό του *ΕΔΕΣ* Αθήνας. Η πολιτική οργάνωση της Αθήνας είχε αντιμετωπίσει μεγάλα προβλήματα εξαρχής. Οι σχέσεις της με το *ΕΑΜ* επιδεινώθηκαν σταδιακά, ενώ οι διαπραγματεύσεις με τις υπόλοιπες μικρότερες αντιστασιακές οργανώσεις του «εθνικού στρατοπέδου» ήταν ιδιότυπες. Οι μεγάλες φατριαστικές διαμάχες, που εμφανίστηκαν από την περίοδο της ανόδου του Ζέρβα στο βουνό, εντάθηκαν, με οδυνηρές συνέπειες για την πολιτική οργάνωση του κέντρου. Ο ηγέτης του *ΕΔΕΣ* αδυνατούσε να ελέγξει τις αντιθέσεις αυτές, καθώς γινόταν δέκτης αντιφατικών ενημερωτικών σημειωμάτων για την κατάσταση που επικρατούσε στην Αθήνα. Έτσι ένα τμήμα των εδαισιτών αποσπάστηκε ξεκάθαρα από τον αντιστασιακό αγώνα και προσέγγισε τον κρατικό μηχανισμό των δωσιλόγων. Ένα άλλο τμήμα, που παρέμεινε πιστό στον Ζέρβα, είχε να αντιμετωπίσει τόσο το *ΕΑΜ* όσο και τη φατρία που επέλεξε τη συνεργασία. Το γεγονός της διάσπασης αλλά και της συνέχισης της χρησιμοποίησης του ονόματος *ΕΔΕΣ* και από τις δυο πλευρές προκάλεσε σωρεία παρεξηγήσεων και αντιδράσεων εκ μέρους του *ΕΑΜ*, που άρχισε να αντιλαμβάνεται συνολικά την οργάνωση ως ξεκάθαρα «αντιδραστική» και «προδοτική». Οι σχέσεις μεταξύ των δύο τμημάτων του *ΕΔΕΣ* Αθήνας διολίσθησαν σύντομα στην ανοικτή ρήξη, με αποτέλεσμα καταδόσεις στους Γερμανούς, ακόμη και δολοφονίες στελεχών, όπως του Δ. Γιαννακόπουλου.

Το φθινόπωρο του 1943 η αποτυχία των συζητήσεων στο Κάιρο μεταξύ αντιπροσώπων των αντιστασιακών οργανώσεων και των Βρετανών για το ζήτημα του Βασιλιά, η προσμονή της σύντομης απελευθέρωσης της χώρας, κυρίως λόγω της ιταλικής κατάρρευσης, και οι επιδιώξεις εκάστης πλευράς για κατάληψη καλύτερων θέσεων στο μεταπολεμικό πολιτικό σκηνικό, ενίσχυσαν το ενδεχόμενο ένοπλων εμφύλιων συγκρούσεων. Έτσι οι δύο μεγαλύτεροι αντάρτικοι στρατοί οδηγήθηκαν σε ανοικτή ρήξη, που εγκαινιάστηκε με γενική επίθεση του *ΕΛΑΣ* εναντίον των *ΕΟΕΑ* στις 9-10 Οκτωβρίου 1943. Η αφορμή δόθηκε με την σύλληψη, από τον εδαισίτη συνταγματάρχη Νταούλη στο Τσεπέλοβο Ζαγορίου, σημαίνοντων στελεχών του *ΚΚΕ* μεταξύ των οποίων ο Παντελής Σίμος-Καραγκίτσος (Ορφέας Βλαχόπουλος). Το *ΚΓΣΑ* διαλύθηκε

Αφίσετα του ΕΑΜ.

και η επίθεση του ΕΛΑΣ εξαπολύθηκε σε όλες τις περιοχές όπου υπήρχαν εδαισικά τμήματα, επικεντρώθηκε όμως, όπως ήταν αναμενόμενο, στην περιοχή της Ηπείρου. Για την αποτελεσματικότητα της επιχείρησης, είχε συγκροτηθεί από τμήματα της VIII και της XIII Μεραρχίας το ισχυρό *Εκστρατευτικό Σώμα Ηπείρου (ΕΣΗ)* υπό την ηγεσία του Άρη Βελουχιώτη. Η ταυτόχρονη επέμβαση των γερμανικών στρατευμάτων με ευρείες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις δημιούργησε μια χαώδη κατάσταση στην έδρα του Ζέρβα, την περιοχή των Τζουμέρκων. Στα τέλη Οκτωβρίου του 1943, παρά τις αρχικές τοπικές επιτυχίες του ΕΔΕΣ, οι δυνάμεις του στην περιοχή Τζουμέρκων-Ραδοβιζίου είχαν ουσιαστικά υποστεί διάλυση. Την ίδια τύχη είχαν και τα τοπικά παρακρηγεία που είχαν δημιουργηθεί στη Θεσσαλία και στη Στερεά. Με τη βρετανική συνδρομή, η ανασυγκρότηση των ΕΟΕΑ πραγματοποιήθηκε σταδιακά στις περιοχές δυτικά του Αράχθου (Λάκκα Σούλι, Ξηροβούνι). Η ανασυγκρότηση των τμημάτων του ΕΛΑΣ οδήγησε στη δημιουργία του Κλιμακίου Ηπείρου-Αιτωλοακαρνανίας του ΓΣ του ΕΛΑΣ, το οποίο και επιφορτίστηκε με τον έλεγχο της πρώην «επικράτειας» του ΕΔΕΣ Ακολούθησε, στις 4 Ιανουαρίου, αντεπίθεση των εδαιστών, η οποία όμως απέτυχε να σταθεροποιήσει τις θέσεις της στα Τζουμέρκα. Την περίοδο αυτή υπήρξε και η περίφημη «συμφωνία κυριών» μεταξύ του Ζέρβα και του γερμανικού 22ου Σώματος Στρατού, που ευνοούσε ένα ιδιότυπο καθεστώς ευμενούς ουδετερότητας στις σχέσεις αντάρτικου και κατοχικών στρατευμάτων, που διατηρήθηκε μέχρι το καλοκαίρι του 1944. Η εκ νέου αντεπίθεση του ΕΛΑΣ οδήγησε σε ανακωχή, η οποία επισφραγίστηκε με τη συμφωνία της Πλάκας στις 29 Φεβρουαρίου 1944.

Η εμφύλια σύγκρουση ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ καθόρισε οριστικά τις σχέσεις των οργανώσεων μεταξύ τους και μετέβαλε αποφασιστικά και την κατάσταση στην Ήπειρο. Πλέον τα «μέτωπα» ήταν ευδιάκριτα: φρουρές κατά μήκος του Άραχθου χώριζαν τους δύο αντίπαλους στρατούς, ενώ η κατασταλτική πολιτική που είχε υιοθετηθεί και από τις δύο πλευρές προξενούσε αύξηση της πόλωσης.

Μετά τη συμφωνία της Πλάκας είχε καταστεί σαφές και στους δύο αντιπάλους ότι δεν υπήρχαν περιθώρια για μια ευρεία πολιτική προσέγγιση. Η ανακωχή που υπογράφηκε δεν άφηνε περιθώρια αισιοδοξίας στο πεδίο αυτό. Οι ευεργετικές συνέπειες της συμφωνίας (ο τερματισμός των συγκρούσεων, η απελευθέρωση των αιχμαλώτων κλπ.) δεν μπορούσαν να αναιρέσουν τη διαμορφωμένη κατάσταση. Στο πλαίσιο αυτό,

Έφιπποι αντάρτες του ΕΔΕΣ.

Το κείμενο της συμφωνίας ήταν το εξής:

Δια την ολοκληρωτική και απερίσπαστον διεξαγωγήν του Εθνικού Αγώνος εναντίον των κατακτητών και των οργάνων των, την συμβολήν εις την επιτυχίαν του Συμμαχικού αγώνος, την απελευθέρωσιν της Ελλάδος και την κατοχύρωσιν των λαϊκών ελευθεριών, τέλος διά την δημιουργίαν όρων διευκολυνόντων την προσπάθειαν ενοποίησης του ανταρτικού στρατού της Ελλάδος, οι κάτωθι εντεταλμένοι αντιπρόσωποι εις τας διαπραγματεύσεις δια την Ελληνική ενότιπτα αποφασίζουν:

1. Δέχονται την πρότασιν ΕΑΜ-ΕΛΑΣ περί τελειωτικής καταπαύσεως των εχθροπραξιών μεταξύ των δυνάμεων ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ.
2. Τα τμήματα του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ θα διατηρήσουν τας σήμερον κατεχομένας θέσεις.
3. Αι οργανώσεις ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ αναλαμβάνουν την υποχρέωσιν να δράσουν δι' όλων των δυνάμεων των εναντίον των κατακτητών και των συνεργαζομένων με αυτούς είτε αυτοτελώς, εκάστη, εν τη περιοχί της, είτε από κοινού κατόπιν προηγουμένου συνεννοήσεως.
4. Διά την καλλιτέραν αντιμετώπισιν του κατακτητού αι ανωτέρω διοικήσεις των εν Ηπείρω δυνάμεων των δυο οργανώσεων (ΕΑΜ και ΕΔΕΣ) θέλουν το ταχύτερον εκπονήσαι κοινόν σχέδιον ενεργείας επιθετικής ή αμυντικής, καθορίζον και τον τρόπον ενδεχομένου ελιγμού των μονάδων εκάστης Οργανώσεως υφισταμένης πίεσιν του εχθρού εις την περιοχίν της ετέρας, εφόσον τούτο επιβάλλεται υπό λόγων στρατιωτικής ανάγκης.
5. Εάν τμήματα μιας Οργανώσεως αποσυρθούν εκ θέσεων τινών, λόγω εισβολής των Γερμανών ή των συμπρακτόνων με αυτούς, ταύτα θέλουσιν επανέλθει εις τας θέσεις των άμα τη εκδιώξει ή αποχωρήσει τούτων.
6. Μικτή στρατιωτική Επιτροπή εξ αντιπροσώπων του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ θέλει εποπτεύει την τήρησιν της παρούσης συμφωνίας και λύει τας τυχόν αναφυσόμενας διαφοράς. Η Επιτροπή δύναται να λειτουργήση με τα δυο μέλη της μέχρι αφίξεως και αντιπροσώπου της ΕΚΚΑ.
7. Η Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή παρακαλείται να μεριμνήση όπως το Στρατηγείον Μέσης Ανατολής εξασφαλίση τον μεγαλύτερον δυνατόν εφοδιασμόν των εν Ελλάδι δυνάμεων όλων των Οργανώσεων, βάσει της συμμετοχής των εις τας επιχειρή-

Εκδήλωση του ΕΔΕΣ· σε πρώτο πλάνο ο Ναπολέων Ζέρβας.

σεις κατά των Γερμανών και αναλόγως των πραγματικών αναγκών του πολέμου.

8. Εκφράζεται η ευχή όπως οι παθόντες τόσο εκ της εισβολής των Γερμανών όσο και εκ της συγκρούσεως των οργανώσεων τύχουν της αμερίστου ενισχύσεως όλων των οργανώσεων. Ιδιαίτέρως παρακαλείται το Συμμαχικόν Στρατηγείον όπως έλθη εις άμεσον επικουρίαν προς αυτούς.

9. Από της υπογραφής του παρόντος αφίενται ελεύθεροι αμοιβαίως όλοι οι κρατούμενοι ως αιχμάλωτοι ή όμηροι διά λόγους πολιτικών διαφορών, διευκολυνόμενοι να μεταβούν εις τον τόπον της προτιμήσεως των. Εξαιρούνται οι βαρυνόμενοι με πράξεις Εθνικής προδοσίας ή βαρείας πράξεις κοινού δικαίου, οίτινες και θα κατονομασθούν εις την ενδιαφερομένην οργάνωσιν, θα δικασθούν δε υπό υφισταμένων στρατοδικειών εις α θα μετέχη και αντιπρόσωπος της ενδιαφερομένης οργανώσεως. Εκφράζεται η ευχή όπως αι υποθέσεις εκδικάσεως περατωθούν το ταχύτερον. Η απόλυσις των ομήρων και αιχμαλώτων θα γίνη το βραδύτερον εντός δεκαπενθημέρου.

10. Η ισχύς του παρόντος άρχεται αμέσως.

Κάπου εις την Ελλάδα, 29.2.1944

- Η αντιπροσωπεία ΕΑΜ-ΕΛΑΣ: Στέφανος Σαράφης, στρατηγός, Νικόλας.
- Η αντιπροσωπεία ΕΔΕΣ: Κορν. Πυρομάγλου, Π. Νικολόπουλος (αντ/χης).
- Η αντιπροσωπεία ΕΚΚΑ: Γ. Καρτάλης.
- Η Συμμ. Στρατιωτική Αποστολή: Κρις, συν/χης Βρετανός, Ουάινς, ταγματάρχης, ΗΠΑ.
- Η αντιπροσωπεία της Ελληνικής Στρατιωτικής Διοικήσεως Καΐρου: Κρις, Συν/χης.

η πρόσκληση που απηύθυνε το ΕΑΜ στον Ζέρβα για συμμετοχή του τελευταίου στην κοφορούμενη «κυβέρνηση του βουνού», την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), απορρίφθηκε ασυζητητί. Η απάντηση του Ζέρβα ήταν άμεση και πολυεπίπεδη. Σε πολιτικό επίπεδο έγινε απόπειρα επίτευξης ουσιοδέστερης επικοινωνίας με την κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής, αλλά και με τους ηγέτες των προπολεμικών κομματικών σχηματισμών. Στο στρατιωτικό πεδίο η συγκυρία ήταν ευνοϊκή για ανακατατάξεις και αλλαγές στη δομή της οργάνωσης. Η παγίωση του ΕΔΕΣ στις περιφέρειες της Λάκκας Σουλίου και του Ξηροβουνίου έθετε το ζήτημα της ανασυγκρότησης των

ανταρτικών μονάδων και του μετασχηματισμού τους σε μεραρχίες, κατά τα πρότυπα του προπολεμικού ελληνικού στρατού. Η διαδικασία της αποκαλούμενης «στρατιωτικοποίησης» ξεκίνησε τον Μάρτιο του 1944 με τη διάλυση των προγενέστερων σχηματισμών (αρχηγεία, υπαρχηγεία κλπ.) και τον σχηματισμό τεσσάρων μεγάλων σωμάτων. Επρόκειτο για τις VIII, III, X και IX Μεραρχίες των *ΕΟΕΑ*. Ορισμένα τμήματα όμως διατήρησαν ένα καθεστώς «ημιαυτονομίας» καθώς ήταν προφανές ότι δεν μπορούσαν να «στρατιωτικοποιηθούν» πλήρως.

Η Ελευθέρα Ορεινή Ελλάς του *ΕΔΕΣ* αποτελείτο κυρίως από τις περιοχές της Λάκκας Σουλίου και του Ήρωβουνίου. Η γεωγραφική γειτνίαση αυτών των δυο περιφερειών με τα Ιωάννινα ενίσχυε τις αντιλήψεις των εαμικών για ενδεχόμενη «συνεργασία» με τον «εθνικόφρονα» πληθυσμό της πόλης αλλά και με τις αρχές Κατοχής. Στους χώρους πάντως που κυριαρχούσε ο *ΕΔΕΣ* έγινε μια αξιόλογη απόπειρα θεσμικής οργάνωσης. Η περιφέρεια συγκρότησε ένα «κρατίδιο» με ιδιότυπη δομή. Συγκλήθηκαν δύο μεγάλες πολιτικο-στρατιωτικές συγκεντρώσεις που ονομάστηκαν *Εθνικά Συμβούλια*, εκδίδονταν εφημερίδες, λειτούργούσαν νοσοκομεία, ταχυδρομείο, σχολεία κλπ. Οι διαδικασίες αυτές ευνοούνταν από τη σταθερή βοήθεια της βρετανικής πλευράς, προς την οποία ο Ζέρβας απηύθυνε επανειλημμένες αιτήσεις για ενίσχυση του «εθνικού προγεφυρώματος».

Στη συγκυρία αυτού του έτους ανιχνεύονται όλες οι συνιστώσες του διαχωρισμού της ελληνικής κοινωνίας σε δυο παρατάξεις, η καθεμία από τις οποίες περιελάμβανε ποικιλία κοινωνικών συμμαχιών. Η ηγεσία των *ΕΟΕΑ* είχε συμπράξει απόλυτα με τον ολοένα και περισσότερο αναπτυσσόμενο αντιεαμικό συνασπισμό και τις ποικίλες εκφάνσεις του. Στο στάδιο αυτό ο αντικομμουνισμός κυριαρχούσε απόλυτα στη ρητορική της οργάνωσης. Η επικιωνία με την κυβέρνηση της Μέσης Ανατολής είχε αποκατασταθεί πλήρως, μετά την άρση των επιφυλάξεων του Καΐρου για τις διαθέσεις του Ζέρβα. Μάλιστα, οι αξιωματικοί που αναπλήρωναν τις ελλείψεις, που είχαν δημιουργηθεί μετά τα γεγονότα της εμφύλιας σύγκρουσης, προέρχονταν κυρίως από τον χώρο των βασιλοφρόνων. Προσπάθειες για τη συνεργασία με τοπικούς αντικομμουνιστές καπετάνιους της Μακεδονίας γίνονταν σε τακτά χρονικά διαστήματα. Υπήρχαν επίσης και επαφές με την κατοχική κυβέρνηση του Ι. Ράλλη, όσο και αν το τμήμα του *ΕΔΕΣ* Αθήνας που είχε διασπαστεί το προηγούμενο έτος είναι αυτό που διακρίθηκε

Μέλη του Εθνικού Συμβουλίου της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής

Νοσοκομείο της VIII Μεραρχίας στην Ήπειρο.

ιδιαίτερα σε τέτοιου είδους συνεννοήσεις. Τέλος, οι παραδοσιακοί κομματικοί ηγέτες είχαν αποδεχθεί τον «εθνικό αγώνα» του Ζέρβα ήδη από τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους.

Εντάσεις δημιουργούσε ακόμα και η εύθραυστη ισορροπία που είχε επιτευχθεί μετά τη συμφωνία της Πλάκας. Στη διαφιλονικούμενη περιοχή της Πρέβεζας, κυρίως στην περιφέρεια Ζαλόγγου, παρέμενε απομονωμένο το 24ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, που είχε ανασυγκροτηθεί μετά την προσωρινή διάλυσή του. Σταδιακά, οι δύο οργανώσεις οδηγήθηκαν στη σύγκρουση. Τον Ιούνιο του 1944, το ελαστικό σύνταγμα υπέστη επίθεση και εξαναγκάστηκε να εγκαταλείψει την περιοχή και να διεκπεραιωθεί με πλοία στο Ξηρόμερο της Αιτωλοακαρνανίας. Στην περιοχή της Πρέβεζας η πόλωση έφτασε σε υψηλό επίπεδο και οδήγησε σε πυρπολήσεις χωριών, ξυλοδαμούς, δολοφονίες, μαζικές συλλήψεις, λεηλασίες. Επεισόδια όμως συνέβησαν και σε άλλες περιοχές. Στην περιοχή του Λάκωνα, στα βόρεια των Τζουμέρκων, τοπικές αψιμαχίες συνέβαιναν συχνά ανάμεσα στις δύο οργανώσεις. Ιδιαίτερη ένταση επικρατούσε και στη Θεσπρωτία, όπου διεξήχθησαν και μερικές από τις σημαντικότερες μάχες των ΕΟΕΑ εναντίον των Γερμανών. Στην περιοχή αυτή, το καλοκαίρι του 1944, η επίθεση των δυνάμεων του ΕΔΕΣ οδήγησε στην κατάληψη της Παραμυθιάς και στην άσκηση συλλογικής βίας εναντίον της μειονότητας των Τσάμηδων, τα περισσότερα μέλη της οποίας υποχρεώθηκαν να αποχωρήσουν στην Αλβανία. Τέλος, επανειλημμένα επεισόδια είχαν συμβεί και σε άλλες περιοχές όπως στον λόφο της Περάνθης, ένα ύψωμα που δεσπόζει της Άρτας. Μικρομάδες του ΕΔΕΣ προσπαθούσαν σε τακτά χρονικά διαστήματα να προωθηθούν προς τα χωριά καταγωγής των ανταρτών, κυρίως στον χώρο Βάλτου-Ραδοβιζίου. Η αντίδραση του ΕΛΑΣ ανέστειλε αυτές τις επιχειρήσεις μετά από μικρή κλίμακα συγκρούσεις. Η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στα πεδινά της Άρτας, μια περιοχή που κατά καιρούς ελεγχόταν από τον ΕΔΕΣ, συνοδευόταν με ένα κλίμα καταδίωξης εναντίον εκείνων που θεωρούνταν αριστεροί. Σε κάποιες περιπτώσεις η άσκηση βίας αφορούσε ολόκληρες κοινότητες που είχαν χαρακτηριστεί «κόκκινες». Απόλυτη εχθρότητα διέκρινε επίσης τις σχέσεις του ΕΔΕΣ με τους Τσάμηδες της Θεσπρωτίας. Οι συγκρούσεις του Ιουλίου στην περιοχή της Παραμυθιάς οδήγησαν σε ανεξέλεγκτες καταστάσεις οι οποίες και επαναλήφθηκαν τους επόμενους μήνες στα βόρεια του Καλαμά. Πολλές εκατοντάδες αμάχων σκοτώθηκαν ενώ ο κύριος όγκος των

Καπεταναίοι της Θεσπρωτίας.

Τσάμηδων κατέφυγε στο αλβανικό έδαφος.

Την ίδια περίοδο, στα ορεινά της Άρτας είχαν γίνει προληπτικές συλλήψεις «εθνικιστών», οι οποίοι θεωρούντο φίλα προσκείμενοι στον Ζέρβα. Η άσκηση κατασταλτικής πολιτικής από τις δύο οργανώσεις συνιστούσε στη συγκυρία μια σημαντική παράμετρο της τακτικής τους και αποσκοπούσε τόσο στην τρομοκράτηση του πολιτικού αντιπάλου όσο και στην εμπέδωση της κυριαρχίας τους στις διαμφισβητούμενες αυτές αγροτικές περιοχές.

Τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο του 1944, οι *ΕΟΕΑ* ενέτειναν τη δραστηριότητά τους, που στρεφόταν κυρίως εναντίον των υποχωρούντων γερμανικών τμημάτων κατά μήκος της οδού Πρεβέζης-Ιωαννίνων. Σημαντικές μάχες έλαβαν χώρα στις τοποθεσίες Κανέτα, Εμίν Αγά, Χάνι Τεριόβου. Η πλέον σημαντική μάχη της περιόδου, και μία από τις μεγαλύτερες του αντάρτικου, πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο στη Μενίνα της Θεσπρωτίας, από τμήματα της Χ Μεραρχίας των *ΕΟΕΑ* με τη συνεργασία του 3/40 Συντάγματος.

Στις πόλεις της Ηπείρου η κατάσταση αναφορικά με την προϊούσα πόλωση δεν ήταν διαφορετική. Στα Ιωάννινα είχε αναπτυχθεί σημαντική δημόσια διαμάχη μεταξύ των τοπικών πολιτικών οργανώσεων. Η συστράτευση όμως του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού με το *ΕΑΜ* ομολογείται από πολλές πλευρές. Παρόμοια ήταν η κατάσταση στην Άρτα, όπου όμως υπήρχε σημαντική υποστήριξη και προς τον *ΕΔΕΣ*. Η πόλη πάντως που βρέθηκε στο επίκεντρο της έντασης ήταν αναμφίβολα η Πρέβεζα. Δυνάμεις του *ΕΛΑΣ* είχαν προωθηθεί στον χώρο αυτό στα μέσα Σεπτεμβρίου. Η παράλληλη είσοδος εδεσίτικων τμημάτων προοιωνίζε διαμάχη. Η ένοπλη σύγκρουση που ξέσπασε στα τέλη του ίδιου μήνα υπήρξε πολυαίμακτη και επισφραγίστηκε με μαζικές εκτελέσεις μελών του *ΕΑΜ* και της *ΕΠΟΝ* από το εδεσίτικο τμήμα του Δ. Γαλιάνη. Η κατάσταση σταθεροποιήθηκε μετά την αποχώρηση των ελασίτικων τμημάτων.

Η συμφωνία της Καζέρτας, την οποία συνυπέγραφαν στις 26 Σεπτεμβρίου ο Ζέρβας και ο στρατιωτικός αρχηγός του *ΕΛΑΣ* Στέφανος Σαράφης, ρύθμιζε τις σχέσεις μεταξύ των οργανώσεων και ουσιαστικά συνιστούσε την τελευταία απόπειρα πολιτικού συμβιβασμού, υπό την υψηλή εποπτεία των Βρετανών. Στο πλαίσιο της συμφωνίας, το μεγαλύτερο τμήμα της Ηπείρου αναγνωριζόταν ως ελεγχόμενο από τον *ΕΔΕΣ*. Μετά την αποχώρηση των Γερμανών η ηγεσία του *ΕΔΕΣ* ήταν πλήρως προετοιμασμένη για

το ενδεχόμενο επίθεσης του ΕΛΑΣ. Ο Ζέρβας είχε μεταβεί στα τέλη Νοεμβρίου στην Αθήνα για διαπραγματεύσεις που αφορούσαν την αποστράτευση. Στις συζητήσεις του με τον Σκόμπυ του συστάθηκε αυστηρή γραμμή άμυνας σε περίπτωση επίθεσης του ΕΛΑΣ. Οι αξιώσεις της βρετανικής αποστολής ήταν εξαιρετικά αυστηρές και αφαιρούσαν από τον ΕΔΕΣ από τον Ζέρβα το δικαίωμα να αποφασίζει αυτόνομα τις κινήσεις του ή να παίξει αυτόνομο ρόλο, όπως διεκδικούσε. Με την επιστροφή του στην Ήπειρο, ο Ζέρβας ήταν ενήμερος του «αναπόφευκτου» πλέον ενδεχομένου σύγκρουσης με τον ΕΛΑΣ. Σε ομιλία του στα Ιωάννινα, την επομένη της έναρξης των Δεκεμβριανών τόνιζε αυτή ακριβώς την προοπτική.

Η επίθεση του ΕΛΑΣ άρχισε στις 21 Δεκεμβρίου 1944 και είχε στόχο τη διάλυση των ΕΟΕΑ. Είχαν προηγηθεί αιμαχίες σε ορισμένες περιοχές, κυρίως κατά μήκος του Άραχθου. Από την πρώτη ημέρα κατέστη φανερό ότι οι αντάρτες του ΕΔΕΣ αντιμετώπιζαν μεγάλη πίεση. Στην περιοχή Ιωαννίνων τα τμήματα των εδαισιτών υποχώρησαν ύστερα από σκληρές συγκρούσεις, ενώ σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η ουσιαστική αυτοδιάλυση δύο μεγάλων σχηματισμών, του Συντάγματος Κολιοδημητριάων και του Συντάγματος Ντουσκάρας, στο οποίο διοικητής ήταν ο βασιλόφρονας αξιωματικός Ε. Ζώτος. Τα τμήματα του ΕΛΑΣ εισήλθαν στα Ιωάννινα στις 23 Δεκεμβρίου και διαπίστωσαν ότι εκατοντάδες εαμικά στελέχη της πόλης είχαν συλληφθεί. Η πλέον πολυαίμακτη όμως μάχη δόθηκε στην Άρτα. Επί δύο ημέρες, 21 και 22 Δεκεμβρίου, σφοδρότατες συγκρούσεις διεξαγόταν για την κατάληψη του στρατηγικού υψώματος Προφήτης Ηλίας. Την πόλη υπεράσπιζαν τμήματα βετεράνων των ΕΟΕΑ υπό τη διοίκηση τοπικών οπλαρχηγών. Και οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ που είχαν διατεθεί για την Άρτα ήταν αξιόλογες. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε το τοπικό 3/40 Σύνταγμα που είχε ανασυγκροτηθεί το καλοκαίρι, καθώς και τμήματα του 2/39 Συντάγματος Αιτωλοακαρνανίας. Η έκβαση της μάχης απέβη υπέρ του ΕΛΑΣ και οι εδαισίτες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη μαζί με πλήθος αμάχων, από τον φόβο αντεκδικήσεων εκ μέρους του ΕΑΜ. Οι απώλειες όμως και για τις δύο πλευρές ήταν βαρύτατες.

Μικρές επιτυχίες δεν μπορούσαν να αναστρέψουν το γενικό κλίμα. Στις 30 Δεκεμβρίου 1944, τα τελευταία τμήματα των ΕΟΕΑ εγκατέλειπαν την Πρέβεζα επιβιβαζόμενα σε βρετανικά και ελληνικά πλοία. Προορισμός τους ήταν η Κέρκυρα, περιοχή που επιλέχθηκε μετά από επιμονή των εδαισιτών. Συνολικά περίπου 8.500 αντάρτες

Ο Ναπολέων Ζέρβας ανάμεσα σε συμπολεμιστές του μιλά στα

Οι αντάρτες του ΕΔΕΣ εισέρχονται στα Ιωάννινα.

διεκπεραιώθηκαν στο νησί. Ουσιαστικά ο ρόλος τους είχε λήξει. Το επόμενο χρονικό διάστημα ασχολήθηκαν με την ασφάλεια στην Κέρκυρα. Η ηγεσία είχε αποδεχθεί τα νέα δεδομένα που δημιουργούσε η γενική εξέλιξη των μαχών της Αθήνας και έθετε τις υπηρεσίες της στη νέα ελληνική κυβέρνηση που προέκυψε από τα *Δεκεμβριανά*. Η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Νικόλαο Πλαστήρα, ονομαστικά ηγέτη του *ΕΔΕΣ*, δεν αντανακλούσε όμως κάποια θετική εξέλιξη ως προς την οργάνωση. Ο στρατηγός είχε ήδη εκφραστεί αρνητικά συνολικά για το αντάρτικο κίνημα και είχε αποστασιοποιηθεί πλήρως από τον Ζέρβα. Επιπλέον οι διαθέσεις της βρετανικής στρατιωτικής αποστολής ήταν αμφιλεγόμενες. Η μόνη επιλογή που απέμενε ήταν η δήλωση νομιμοφροσύνης και η αποδοχή του αναμενόμενου πολιτικού συμβιβασμού με το *ΕΑΜ*. Η συγκινησιακά φορτισμένη διαταγή αποστράτευσης των *ΕΟΕΑ*, στις 12 Φεβρουαρίου 1945, επικύρωσε τη διάλυση των αντάρτικων τμημάτων του *ΕΔΕΣ*.

Μετά τη Βάρκιζα οι αντάρτες του *ΕΔΕΣ* επέστρεφαν στον τόπο τους με διαθέσεις αντεκδίκησης για τη συμπεριφορά του *ΕΛΑΣ*. Οι περισσότεροι απ' αυτούς κατατάχθηκαν στην Εθνοφυλακή, που είχε αρχίσει να συγκροτείται, ενώ ένα μεγάλο τμήμα των αξιωματικών της οργάνωσης προωθήθηκαν στις τάξεις του στρατού. Στα χωριά άρχισε σταδιακά να διαλύεται «το κράτος του *ΕΑΜ*» και να ανασυγκροτείται ο κρατικός μηχανισμός της Αθήνας.

Για τα επόμενα έτη, οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες των κοινοτήτων περιήλθαν απόλυτα στους μηχανισμούς των πρώην εδεσιτών και στους κατά τόπους εκφραστές τους. Το τέλος της Κατοχής δεν έφερε την οριστική αποστράτευση των ανταρτών. Η κατοχική ένοπλη σύρραξη *ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ* άφησε πικρές κληρονομίες στην περιοχή. Όλα ήταν έτοιμα για τη νέα αναμέτρηση, που θα διεξάγονταν πλέον με διαφορετικούς όρους. Έτσι πολλοί πρώην εδεσιτές και ελασίτες αντάρτες βρέθηκαν ξανά αντιμέτωποι στον εμφύλιο πόλεμο, σε μία σύγκρουση στην οποία δεν χωρούσαν ουδέτεροι, ούτε μπορούσαν να επιβιώσουν ανεξάρτητοι ένοπλοι.

Μετά τις συγκρούσεις με τον ΕΔΕΣ τον Δεκέμβριο του 1944